

Dag Solhjell
Høvringen, 31. juli 2010

Høvringens forhistorie

Noen tanker etter de arkeologiske nyregistreringene sommeren 2018, og med angivelse av noen kilder til Høvringens nyere og eldre historie

Høvringens historie kan, meget forenklet, sies å ha tre perioder, regnet fra nå og bakover i tid: 1) reiselivs- og hytteperioden, 2) seterperioden, og 3) fangst- og jernvinneperioden. Det er særlig den siste som skal omtales i dette notatet. Den andre perioden strakk seg inn i den første, men tok slutt på 50-tallet. Overgangen mellom fangst- og jernvinneperioden og seterperioden er uklar.

1 Reiselivs- og hytteperioden (den vi er inne i nå)

Den startet for alvor i siste del av 1800-tallet. Da begynte noen setereiere å ta i mot betalende gjester, en virksomhet som gradvis utviklet seg til de mange moderne reiselivsbedriftene vi har i dag. Nesten samtidig ble det startet opp med hyttebygging, særlig i regi av byfolk.

Reiselivshistorien er fortalt i to bøker, begge er rikt illustrert.

Espelund, Jørgen (2000) *Høvringen. Frå seterstell til hotelldrift. Folk og ætter*, Dølaringen Boklag.

Møller, Arvid (2006) *På Høvrings vakre sæterstul ... Sætra som ble Høvringen Høgfjellshotell*, Høvringen Høgfjellshotell.

Espelunds bok omtaler flere av reiselivsbedriftene (også Putten seter og Smuksjøseter) og dessuten flere av setrene som ikke utviklet noen reiselivsbedrift. Møllers bok tar for seg historien til Høvringens Høgfjellshotell. Begge omtaler slektene bak dem, og får med seg noe av den senere seterhistorien.

2 Seterperioden frem til reiselivets start

Den fylldigste fremstillingen av setringens historie på Høvringen finnes i boka

Setrer og seterliv i Sel, utgitt av Sel Historielag i 2007. Den har et kapittel om Høvringen, side 211-246. Det er fortalt av Magne Laurgaard til Berit Sletten Berget.

Her får vi også med noe gårdshistorie. Der lærer vi at setringen på Høvringen trolig startet tidlig på 1600-tallet, fra tre storgårder på Sel: Lårgard, Romundgard og Jørundgard. Noen hadde kanskje setret under Horgen allerede på 1400-tallet. I skattematrikkelen fra 1686 er det flere gårder med setre på Høvringen: Olstad (både for Søre og Nedre), Skåra, Brenna, Ulsvolden, Nerøygard (også for Øygard), Haug, Brekke og Skjelle. Formo fikk seter på Høvringen først på 1700-tallet, men hadde nok tidligere hatt seter på Putten. På det meste var det 32 setre på Høvringen. Den første som tok i mot sommerturister var Lårgardseter, allerede i 1843.

Det finnes også en bygdebok for Vågå og Sel:

Teigum, Ivar (2001) *Bygdebok for Vågå og Sel, bd. 1-3*, Sel kommune, Vågå kommune.

Det står lite der om Høvringen i dette bokverket, verken om setring, jernproduksjon eller jakt. Bøkene setter imidlertid Høvringen inn i en større historisk og sosial sammenheng, ikke minst når det gjelder forholdene på Sel og gårdene der.

3 Jakt- og jernvinneperioden

Jaktperioden strekker seg flere tusen år tilbake. Den er jo ennå ikke slutt. Men i eldre tider var fangst på fjellet av reinsdyr og elg en svært viktig næring i seg selv.

Jernvinneperioden er navnet på den perioden det ble utvunnet jern fra myrmalm. Den perioden er velkjent historisk sett, fordi det er den som begynner med jernalderen, og er dens forutsetning i Norge. Da er vi i norsk sammenheng tilbake til vår tidsregnings begynnelse, og kanskje før.

Det finnes ingen skriftlig tilgjengelige kilder verken om tidlige tiders jakt eller jernvinner på Høvringen. Det finnes til gjengjeld atskillige arkeologiske kilder, i form av varig fredede fortidsminner rundt om på Høvringen. Begge typer fortidsminner viser seg først og fremst som større eller mindre runde groper som er gravd ned i sand og jord, med en lav voll rundt skapt av de oppspadde massene fra gropa. Noen av gropene er fangstgroper, andre er groper etter utvinning av trekull, såkalte kullgroper. De ser helt like ut i dag. Bare nærmere undersøkelser kan vise forskjellen. Finnes det kull i gropene, har det vært kullgroper. Finnes det i tillegg også slagg, har det vært et jernvinneanlegg der, med en ovn. Trekull var nødvendig for å få høye nok temperaturer til å smelte ut jern fra myrmalmen. Det viser at det i sin tid har vært stor og kraftig skog på hele Høvringen.

Undersøkelser foretatt sommeren 2018 av en gruppe arkeologer fra Oppland fylkeskommune (nå Innlandet), dokumenterte at det hadde vært minst 10 jernvinneanlegg på Høvringen, samt noen groper bare for produksjon av trekull. Det ble også påvist om lag 25 fangstgroper, de fleste knyttet til ett og samme fangstsystem langs nord-vestsiden av Høvringssåe, på begge sider av stien mot Smuksjøseter.

Ingen av disse fortidsminnene på Høvringen er merket. Bevisstheten om dem er lav. Fredrik Lehn-Pedersen (hvis familie har hytte på Høvringen) har i en bacheloroppgave i studiet Utmarksforvaltning ved Høgskolen i Innlandet våren 2019 gjennomgått tilstanden for alle registrerte og fredede fortidsminner på Høvringen, i alt 22 lokaliteter med totalt 60 enkeltminner. Mange var synlig skadet, vesentlig på grunn av infrastrukturtiltak. Det er ingen grunn til å tro at skadene var påført forsettelig. Mangel på kunnskap og informasjon er nok grunnen.

Det er ennå ikke laget noen brosjyre eller hefte som forteller om fangstanlegg og jernvinneanlegg på Høvringen. En slik forventes produsert før sommeren 2020. Fylkeskommunen vurderer omfanget av merking av den enkelte lokalitet.

Alle de arkeologiske registreringene fra sommeren 2018 tilgjengelig på nettet. Man går inn på siden kulturminnesok.no og skriver inn "Høvringen" som søkeord. Da får man opp for eksempel "fangstlokalitet Høvringen" og et kart over lokaliteten. Klikk på lokaliteten, og man får opp en beskrivelse av fortidsminnet. Klikk på en $\frac{3}{4}$ sirkel nederst i venstre hjørne, så får man opp alle andre registrerte kulturminner på Høvringen. Hver av dem er beskrevet. Man får også se hvor de ligger, om de for eksempel ligger på sin egen hyttes eller eiendoms grunn.

De fleste av disse kulturminnene er eldre enn 1349, og er dermed automatisk fredet. Det er straffbart å gjøre noe som kan ødelegge dem. Flere av kulturminnene er dessverre ødelagt eller skadet, mange for lenge siden, men også noen fra nyere tid. Det er ikke lov å leke ”amatørarkeolog” og grave i dem.

Disse fredede kulturminnene dokumenterer en høy økonomisk aktivitet med jakt og utvinning av jern på Høvringen fra meget langt tilbake, kanskje fra før vår tidsregning, og frem til om lag 1600. Høvringens tidligste historie ligger så å si under føttene våre. Det er å håpe at det vil bli foretatt videre arkeologisk undersøkelser som kan føre til sikrere dateringer enn det man har i dag.

Noen historiske refleksjoner

Vi kan anta at den første virksomheten på og i nærheten av Høvringen var jakt.

Den eldste jaktmetoden var med pil og bue, og var trolig rettet mot reinsdyr. Jegerne laget seg lave, buede ”murer” av stein like ved reinsdyrenes trekkveier, som de hadde observert. De lå i skjul der, og skjøt på dyrene når de var bare få meter unna. Det er ingen rester av slike murer på Høvringen. De nærmeste befinner seg på Karihaugen, på Formokampen, og like overfor stien mellom Smuksjøseter og Peer Gynt-hytta, omtrent mellom midtre og søndre Høvringvatn.

En senere og mer avansert metode var å anlegge dype steinmurte graver nede i terrenget, beliggende midt i reinsdyrenes trekkruiter. De var ca 180 cm. lange og like dype, og 60-80 cm. brede. Fra hvert hjørne var det lagt lave ”gjerder” ut mot nærmeste stengsel, gjerne en ur eller en fjellvegg, som ledet de rolig beitende dyrene inn mot den usynlige graven. Gravene var dekket av mose eller annet, lagt opp på tynne trespiler. Forskning har vist at de fleste slike graver i Rondane gikk ut av bruk etter Svartedauen midt på 1300-tallet. Hvor gamle de var, er ikke kjent. Det ligger fire slike graver på Karihaugen, et større antall på Formokampen, og ellers ved andre høytliggende områder. Det finnes ingen rester etter slike graver på Høvringen. Fangstgraver kunne ligge ved siden av hverandre og ”sperre” av et større trekkområde.

Noen steder, som på Formokampen, ble det anlagt massefangstanlegg i form av store ”båser” av stein. Da ble dyrene jaget mot båsene, som de ikke ble oppmerksomme på før de stupte rett opp i og ble drept. Disse massefangstanleggene forteller om en omfattende fangst av rein som forsynte et større marked enn gårdene nede på Sel eller Dovre.

Det ble også fanget både elg og reinsdyr i store groper som var gravd ut der massene var løse og uten store steiner. De lå gjerne på morenerygger langs vassdrag, som langs Høvringssåe. Her er det ingen ledegjerder. Trolig ble dyrene ledet mot fangstgropene ved hjelp av delvis nedhugde trær, det vil si at de lå i områder som da var bevokst med skog. I bunnen av gropene kunne det med stein eller trevirke være bygget opp ”kasser”, som hindre dyrene å komme seg opp. Fangstgropene ligger i de aller fleste tilfelle lavere enn fangstgravene, som trolig må ha ligget over tregrensen på den tiden.

Da jernvinnene med sine ovner ble anlagt på Høvringen må det har vært stor skog her, og altså med liten mulighet for setring.

Et forslag til Høvringens tidlige historie

Det er nå fristende å lage en liten ”førmoderne historie” for Høvringen. Først kom jegerne hit, trolig for flere tusen år siden. Etter hvert oppdaget de at det var gode forhold for å utvinne myrmalm, både fordi de så det var myrmalm i myrene og stor skog som det kunne produseres trekull fra. Innsikten om og teknologien ved innvinning myrmalm må trolig ha kommet til Nord-Gudbrandsdal ikke senere enn rundt vår tidsregnings begynnelse, men utvinning av jern på Høvringen kan ha begynt mye senere enn det. Når så store deler av skogen var felt, kunne det tilrettelegges for setring og beiting av dyr og etter hvert også for igangsetting av gressproduksjon, som vi ser mange spor av i dag og som fortsatt er i funksjon.

Det kan godt hende at det tidlig ble hentet mose og laug som vinterfor for dyrene i fjøs nede i bygda. Men kanskje ikke før setringen hadde begynt, for da hadde man måttet etablere de første seterstier opp. Skjedde det først opp Formolie? Eller kan det ha skjedd over Skogsætrin?

Det er slike og andre historiske spørsmål som bør søkes besvart gjennom moderne arkeologiske undersøkelser i løpet av et år eller to.

Dag Solhjell
Høvringen, 31. juli 2019

Dag Solhjell er hytteeier på Høvringen og medlem av Høvringen Vel. Han har representert vellet i samarbeid med Oppland kommune.